

Młodzież i popkultura

Dyskursy światopoglądowe, recepcja i opór

Profesorowi

Andrzejowi Radziejewiczowi-Winnickiemu

dedykuje

NR 2733

Maciej Bernasiewicz

Młodzież i popkultura

Dyskursy światopoglądowe, recepcja i opór

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2009

Redaktor serii: Pedagogika
Anna Nowak

Recenzent
Bogusław Śliwerski

Publikacja będzie dostępna — po wyczerpaniu nakładu — w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Spis treści

Przedmowa (<i>Zbyszko Melosik</i>)	7
Wprowadzenie	9
Rozdział I	
Pojęcie światopoglądu	13
1. Ideał życia jako refleks doświadczeń życiowych	13
2. Tożsamość jako integralny składnik światopoglądu	19
3. Światopogląd wyrażający się poprzez ludzkie ciało — reifikacja tożsamości	25
4. Popularne dyskursy światopoglądowe	33
Rozdział II	
Młodzież i współczesna kultura popularna	43
1. Młodzież jako kategoria społeczna	43
2. Kultura popularna	49
2.1. Polaryzacja stanowisk wobec kultury popularnej	49
2.2. <i>Cooltura nastolatka</i> , czyli młodzieżowe czasopisma	60
2.3. Rap, czyli muzyka folklorystyczna miejskiego getta	64
3. Recepcja tekstów kulturowych przez młodzież	70
Rozdział III	
Metodologia	81
1. Ogólna charakterystyka założeń metapedagogicznych	81
2. Problemy i pytania badawcze	88
3. Procedura i metody badawcze	91
4. Próba badawcza i przebieg badań	98
5. Charakterystyka społeczno-demograficzna badanych uczniów	102

Rozdział IV

Dyskurs <i>cooltury nastolatka</i> oraz dyskurs <i>hip-hopowy</i> — światopoglądowa nieprzystawalność?	107
1. Seks i miłość w dobie ponowoczesnej	108
2. Człowiek „wrzucony” w bezwzględny świat <i>versus</i> „uwięziony” w ciele — pesymistyczna wizja ludzkiego życia	116
3. Cieleśność <i>versus</i> osobowość — czym jest treść współczesnej tożsamości nastolatka?	125
4. Bity, melanz oraz polowanie na facetów, czyli o współczesnym ideale autentyczności	133

Rozdział V

Modele dekodowania oraz krytyczny odbiór kultury popularnej	143
1. Bloki czy slumsy — jaka jest prawda o światopoglądzie hip-hopowym?	143
2. Wiejskie i miejskie dekodowanie tekstów kultury popularnej	153
3. Aktywna rola młodzieży w recepcji tekstów kultury popularnej	160
Zakończenie	181
Aneksy	190
Bibliografia	207
Summary	217
Zusammenfassung	219

Przedmowa

Z prawdziwą satysfakcją piszę tę krótką przedmowę do znakomitej książki Macieja Bernasiewicza. Ten młody, wspaniale zapowiadający się naukowiec potwierdził w niej raz jeszcze swoje intelektualne dyspozycje do prowadzenia dyskursu naukowego. Książce *Młodość i popkultura* nie grozi, iż — jak wiele innych tomów — będzie spokojnie leżała przez dekady na bibliotecznych półkach (i zaistnieje jedynie w *curriculum vitae* jej Autora). Jest to dzieło żywe, interesujące, interdyscyplinarne, posiada świetnie skonstruowaną narrację, a Autor bardzo swobodnie porusza się po poszczególnych problemach, wykazując przy tym nadzwyczajną wrażliwość na przemiany kultury współczesnej. *Młodość i popkultura* odwołuje się do najlepszych tradycji społecznego konstrukttywizmu, łącząc w sobie w sposób bardzo spójny rozważania *stricte* teoretyczne ze wzorowo przeprowadzonymi badaniami empirycznymi.

Jestem przekonany, że ta — zasługująca bez wątpienia na szeroką popularyzację — książka będzie czytana i cytowana; znajdzie się też wśród szerokiego kanonu lektur poświęconych tożsamości młodego pokolenia. A przecież debata nad młodym pokoleniem nic nie traci na swojej ostrości w naszym (po)nowoczesnym społeczeństwie. Zwolennicy „uniwersalnych matryc tożsamości” próbują narzucić młodzieży „jedynie dozwolone” formy egzystencji i świadomości, z drugiej strony — fragmentaryczność kultury współczesnej zdaje się podmywać każdą próbę uniwersalizacji. To, co globalne, miesza się z tym, co lokalne, a to, co wydawało się „kulturą wysoką”, nieodwracalnie przenikane jest przez kulturę popularną. Książka Macieja Bernasiewicza znakomicie więc wpisuje się w debatę na temat młodzieży — głównie z „perspektywy popkulturowej”, sięgając jednakże swoją głębią także innych kontekstów konstruowania tożsamo-

ści. Jestem pod ogromnym wrażeniem erudycji i świadomości teoretycznej Macieja Bernasiewicza, jego zdolności do jasnego tworzenia narracji, przy jednoczesnym zachowaniu rygorów dyskursu naukowego, a także unikaniu — tak typowego dla wielu książek o młodziźnie — moralizatorstwa. Lektura tej książki dała mi ogromną przyjemność intelektualną. I jestem przekonany, że takie same odczucie będą mieli wszyscy jej czytelnicy.

Zbyszko Melosik

Wprowadzenie

Żyjemy w czasach, w których człowiek znaczną część wiedzy o świecie czerpie nie tyle z bezpośredniego doświadczenia i kontaktu z lokalnymi autorytetami, ile z przekazów kulturowych o szerokim zasięgu. Doświadczenie zapośredniczone przez masowe środki przekazu (materiały drukowane, media) kształtują zarówno tożsamość jednostek ludzkich, jak i porządek relacji społecznych (Giddens, 2001: 8). Pedagogika kultury opiera się na założeniu, że „w interpretacji dóbr kulturowych, które są zobiektywizowaną postacią ludzkiego ducha, tkwi klucz do poznania człowieka” (Milerski, 2004: 227). Wśród dóbr kulturowych tworzonych przez młodzież i adresowanych do młodzieży szczególne miejsce zajmują muzyka i treści popularnych czasopism. Badanie stosunku młodzieży do popkultury — stosunku do jej przekazu, treściowej zawartości — winno być poprzedzone dobrą orientacją w tematyce podejmowanej przez tę formę kultury. Istotą prezentowanego opracowania jest skupienie uwagi na światopoglądowej zawartości popkultury. Młodzieżowe odniesienie do niej ukazane zostało w kontekście odbioru przez młodych ludzi treści światopoglądowych oferowanych przez wybrane jej wytwory. Czasopisma i muzyka stanowią dominujący nurt popkultury, z którą obcuje młodzież. Wtwory te zawierają jednocześnie wyraźne przesłanie światopoglądowe, które nierzadko staje się materiałem (budulcem) tożsamości młodego pokolenia. Chodzi zwłaszcza o muzykę, a w szczególności jej treść, która zawsze była pokoleniowym spoiwem i nośnikiem ideologii — rock dla dzieci kwiatów (lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte), punk rock dla „dzieci śmieci” (w Polsce lata osiemdziesiąte) czy rap dla hip-hopowców (od lat dziewięćdziesiątych wciąż u nas bardzo popularny).

Do tradycyjnych pól badawczych pedagogiki społecznej (rodzina, społeczność lokalna i inne agendy edukacji obecne w środowisku wy-

chowawczym) dochodzi dziś zainteresowanie mediami jako nowa płaszczyzna działania dla uprawiających tę dyscyplinę naukową (Przećławska, 2006: 9–10). Coraz popularniejsze staje się, zwłaszcza w socjologii, badanie nośnika określonych wizji świata, jakim jest język, czyli badanie różnych *dyskursów*¹ obecnych w przestrzeni społecznej. W niniejszym opracowaniu oprócz analizy treści utworów muzycznych i czasopism pod względem ich zawartości światopoglądowej przedstawiam wypowiedzi młodych ludzi, które ukazują ich stosunek do popkultury, mieszczący się na kontinuum: krytycyzm *versus* brak krytycyzmu. Ukierunkowanie uwagi na analizę dyskursu o charakterze pedagogicznym i światopoglądowym, obecnym w kulturze popularnej — częścią niej są słuchane przez młodzież teksty piosenek oraz czytane czasopisma — motywować można przekonaniem, że stanowi ona potężny czynnik edukacji i socjalizacji. Kultura popularna jest jednym z najważniejszych sposobów wykorzystywanych przez ludzi do nadania sensu sobie samym, swojemu życiu i światu, a tymczasem została ona wyrzucona z refleksji nad edukacją i z codziennego działania pedagogicznego, ponieważ traktowana jest jako niedojrzała forma kultury (Melosik, 1996a: 136–137). To ona właśnie „w znacznie większym stopniu niż nauczyciel i szkoła wpływa na sposoby postrzegania świata przez młodzież, na akceptowane przez nią wartości. To ona [...] w dużej mierze kształtuje tożsamość młodego pokolenia. Popularne teksty i bohaterowie bardzo często nadają sens codziennemu życiu młodzieży; są źródłem tworzenia poczucia wspólnoty oraz podejmowanych przez młodzież praktyk kulturowych” (Melosik, 1996b: 18). W przestrzeni kultury popularnej mamy do czynienia z nieformalną edukacją (Jakubowski, 2006: 84). Należy bowiem pamiętać, że edukacja jest procesem nabywania wiedzy i umiejętności, zarówno na drodze formalnej, jak i nieformalnej (Lawson, Garrod, 2003: 205). Dlatego poza analizą oficjalnych kanonów kulturowych, które wykorzystywane są zwykle do celów socjalizacyjnych i edukacyjnych, pedagodzy interesują się coraz bardziej treściami spoza głównego nurtu kulturowego, ponieważ to najczęściej one mają największy wpływ na to, co myśli i jak żyje młodzież. Z. Melosik (1996a: 148) pisze, że pedagogika powinna „dopasować się do świata młodzieży i zrezygnować z prób skrojenia świata młodzieży (które są niczym innym, jak tworzeniem nieprzekraczalnej przepaści między

¹ Współczesnym badaniom dyskursu i rosnącej popularności tej orientacji badawczej poświęcone jest w całości jedno z wydań kwartalnika „Kultura i Społeczeństwo” (2004, nr 1).

światem realnym i światem pedagogicznej iluzji). Pedagog byłby więc w tym kontekście osobą, która uczy się od młodzieży tego, co dla niej ważne i wartościowe. Byłby jednym z uczestników praktycznej, codziennej narracji. Tylko wtedy pedagogika miałaby szansę na współtworzenie tej narracji”. Pedagogika społeczna jako pedagogika środowiska (K a w u l a, 2002: 10) akcentuje szeroki kontekst procesów edukacji; podkreśla ogromną rolę czynników pozaszkolnych, takich jak grupy rówieśnicze czy środki masowego komunikowania, w kształtowaniu się osobowości człowieka. Paradygmat pedagogiki społecznej zorientowany jest na poszerzanie wiedzy, która służy celom praktycznym. Dlatego zidentyfikowanie światopoglądowych treści w przekazach kulturowych, opis ich charakteru oraz charakteru ich recepcji jako przedmiot przedsięwzięcia badawczego może w istotny sposób przyczynić się do naszego stosunku do popkultury. Potrzebę analizy dyskursu popkultury uzasadnia przekonanie o jego fundamentalnym znaczeniu dla kształtu naszych codziennych działań. Podając przykład prasy, można zauważyć, iż nośnik ten jest czymś więcej niż tylko dostawcą informacji. J.B. Cohen (podają za: T r u t k o w s k i, 2004: 37) tak pisał o prasie: „Może ona nie odnosić zbyt wielkich sukcesów w mówieniu ludziom, co mają myśleć, odnosi natomiast sukcesy w mówieniu ludziom, o czym mają myśleć. Wynika to przede wszystkim z faktu, iż różni ludzie patrzą na świat w różny sposób, zależny nie tylko od ich osobistych zainteresowań, ale także od tego, jaką jego mapę narysują im dziennikarze, redaktorzy, wydawcy gazet, które czytają”. Dziś, w dobie kolorowych czasopism i wszechobecnej muzyki, której zmuszeni jesteśmy słuchać na przystanku autobusowym i podczas zakupów, mamy do czynienia z ogromną mocą znaczeniową szeroko dystrybuowanych dyskursów, które kolonizują ludzką świadomość. Język, a zatem terminologia, jaką sobie przyswajamy, decyduje o naszym sposobie odbioru świata — określa, co jest sukcesem, a co życiową porażką. Nie tylko pozwala nazwać problemy, które nie dają nam spokoju, ale również w pewien sposób wytwarza owe problemy. W jakimś sensie zasób słownictwa i jego jakość decydują również o naszej wrażliwości na otaczającą rzeczywistość. Nie można pozostać obojętnym na przestrzeń językową, w której się poruszamy i żyjemy. Jednakże mamy też zdolności selekcji treści, ich doboru wedle własnego osobistego klucza, umiejętność krytycznego ustosunkowania się do znaczeń wrogich dla naszego systemu wartości.

Problematyka światopoglądu nie należy do często eksplorowanych tematów w naukach społecznych, niemniej jest ona od dawna obecna w refleksji o wychowaniu (H e s s e n, 1933—1934; S z u m a n,

1933—1934; K o t ł o w s k i, 1968). Pierwszy rozdział niniejszej pracy aspiruje do włączenia się w humanistyczne rozważania dotyczące tej problematyki, a pojawiające się w polskiej literaturze co kilka lat. Rozdział drugi to syntetyczne podsumowanie refleksji na temat kultury popularnej, której ocena wśród socjologów i pedagogów przyjmuje nierzadko skrajne formy. W rozdziale tym przedstawiłem również ustalenia terminologiczne dotyczące kategorii społecznej młodzieży. Założenia badawcze wraz z pozostałą częścią ustaleń metodologicznych własnego przedsięwzięcia badawczego stanowią treść rozdziału trzeciego. Część empiryczna pracy zawarta jest w dwóch kolejnych rozdziałach. Czwarty poświęcony jest analizie treści światopoglądowych, którymi „żywi się” (medialne przesłanie jest jakąś formą intelektualnej pożywki) współczesna młodzież, odbierająca przekaz kultury popularnej. Dominujące w przestrzeni publicznej dyskursy światopoglądowe mogą niekiedy okazać się szkodliwe. Mogą także, mimo ideologicznych kontrowersji, zawierać ogromny potencjał dobra zdolnego zmieniać na lepsze otaczającą nas rzeczywistość. Dlatego musimy interweniować, zarówno jako krytycy, jak i pedagodzy. Najpierw jednak musimy dać się wyedukować tym, których próbujemy zrozumieć. Musimy traktować współczesną kulturę popularną nie jako reprezentację konserwatyzmu ani jako miejsce nihilizmu, lecz jako pełne sprzeczności wytwarzanie form upodmiotowienia (Grossberg, podaję za: M e l o s i k, 1996a: 149). Rozdział piąty poświęcony został zatem modelom dekodowania oraz recepcji, zaobserwowanym wśród badanej młodzieży. Wygenerowane wnioski pozwalają odpowiedzieć na pytanie dotyczące poziomu krytycznego odbioru (opór) kultury popularnej, przejawianego przez młodzież.

*

*

*

Pragnę wyrazić wdzięczność za nieocenioną pomoc, jakiej udzielił mi Profesor Zbyszko Melosik, promotor mojej pracy doktorskiej, na podstawie której powstała niniejsza książka. Nasze rozmowy i spotkania zawsze miały swoje odzwierciedlenie w procesie jej tworzenia. Podziękowania należą się również Profesorowi Andrzejowi Radziwiczowi-Winnickiemu, patronowi i „dobremu duchowi” poznańsko-katowickiej współpracy, której rezultatem jest prezentowana rozprawa. Dziękuję też Pani Profesor Annie Nowak za wsparcie, które umożliwiło publikację w renomowanym Wydawnictwie Uniwersytetu Śląskiego.

Maciej Bernasiewicz

Young people and pop-culture
Worldview discourses, reception and opposition

S u m m a r y

The monograph constitutes the analysis of the subject-matter at the borderline of sociology, theory of education, social pedagogy and pedagogy of culture. In the theoretical part, the emphasis was put on the presentation of the importance of the studies on pop-culture for the contemporary understanding of educational phenomena in which mass media play more and more significance. What was shown was an already historical argument on the status of the popular culture (low culture vs high culture). Also, a purely theoretical discussion of a social category young people constitute, and relations between the notion of identity and world view was included. Theoretical analyses close with an important subchapter devoted to the issue of reception, decoding and interpretation of cultural texts in which the author's understanding of semantic phenomena was completed with the analyses of such classics as U. Eco, L. Grossberg, S. Hall, J. Fiske, R. Rorty, as well as Polish authors of studies on media and their message, i.e M. Mrozowski, T. Goban-Klas, J. Gajda, Z. Melosik. In the empirical part, the author discusses two selected popular discourses — a message of young people's magazines and hip-hop music. Next, it analyses the reception of this content by young people, taking into account a critical reception level and decoding models distinguished by Stuart Hall. Making use of the method of content analysis by young people, the author makes a categorization of the most important worldview notions included in the young people's magazines, such as sex, health, identity, stars, girl-boy, school, parents, etc. and hip-hop texts, such as blocks of flats, drugs, girlfriend, emotions, identity, life, money, police, politicians. In understanding the notion of world view (*Weltanschauung*), the author follows Wilhelm Dilthey who distinguished its three components: life experience, world image and life ideal. The world view notions popularized by pop-culture reveal the contemporary processes taking place within the scope of identity, axiology and theology of a contemporary teenager. These involve moving the identity problems to the body surface (identity somatisation), perceiving other people mainly as the objects of a sexual conquest or potential rivals in the battle of social promo-

tion, the need of an authentic and independent life free from obligations and laws imposed on in advance. The dissertation answers the question on the educational influence the discourses under examination may have on young receivers, and shows the competences of young people in the area of meaning selection. The aim of media education is the state in which young people start selecting (rejecting) the messages transmitted according to defined criteria and conviction that, as a result of the reception of these messages, they either (intellectually, emotionally) gain or lose and waste time. An important empirical achievement of this work seems to be a statement that young people, often criticized for mindlessness, functional illiteracy and ignorance, show a high level of reflexivity in their contact with the pop-culture transmission. To prove that, the author presents his own classification of the critical reception level distinguished in the course of the empirical analyses (a critical reception of a negotiation, affirmation, selection, incurable optimism nature, and unreflective opposition). The work is directed at teachers, parents and educators, as well as all interested in the influence of pop-culture on young people.

Maciej Bernasiewicz

Jugend und Popkultur Weltanschauungsdiskurse, die Rezeption und der Widerstand

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die in vorliegender Monografie behandelten Probleme gehören dem Berührungsbereich von Soziologie, Erziehungstheorie, Sozialpädagogik und Kulturpädagogik. Im theoretischen Teil betont der Verfasser vor allem größere Bedeutung des Studiums als der Popkultur bei gegenwärtiger Betrachtung von den Erziehungsgeschehnissen, in denen Massenmedien immer größere Rolle spielen. Er stellt den schon historischen Streit um den Status der populären Kultur (niedrige contra hohe Kultur) dar und klärt die soziologische Kategorie „Jugend“ und die Wechselbeziehungen zwischen den Begriffen „Identität“ und „Weltanschauung“. Das letzte Unterkapitel in dem theoretischen Teil betrifft die Rezeption, das Dekodieren und die Interpretation von Kulturtexten, in denen eigene Meinungen des Verfassers über semantische Erscheinungen mit wissenschaftlichen Analysen von solchen Klassikern, wie: U. Eco, L. Grossberg, S. Hall, J. Fiske, R. Rorty als auch mit polnischen Studien über Massenmedien von: M. Mrozowski, T. Goban-Klas, J. Gajda, Z. Melosik ergänzt werden. In dem Forschungsteil bespricht der Verfasser zwei ausgewählte populäre Diskurse — die Informationsübermittlung in Jugendmagazinen und im Hip-Hop. Die von den Jugendlichen rezipierten Inhalte werden dann von ihm analysiert; er berücksichtigt dabei das kritische Rezeptionsniveau und die von Stuart Hall unterschiedenen Dekodierungsmodelle. Mittels der Analyse der Inhalte kategorisiert der Verfasser die wichtigsten die Weltanschauung betreffenden Begriffe, die in Jugendmagazinen (Sex, Gesundheit, Identität, Stars, Freund — Freundin, Schule, Eltern, usw.) und in Hip-Hop-Texten (Wohnblöcke, Drogen, Freundin, Emotionen, Identität, Leben, Geld, Polizei, Politiker, usw.) auftreten. Den Begriff „Weltanschauung“ gebraucht er nach Wilhelm Dilthey, der drei Elemente des Begriffs: Lebenserfahrung, Weltbild und Lebensideal unterschieden hat. Die durch die Popkultur verbreiteten Weltanschauungsbegriffe entblößen die gegenwärtig im Bereich der Identität, Axiologie und Teleologie des heutigen Teenagers ablaufenden Prozesse: das Zurückführen von Identitätsproblemen nur auf die Körperoberfläche (Somatierung der Identität), die Betrachtung der anderen Menschen nur

als sexuelle Objekte oder potentielle Konkurrenten im Kampf um den sozialen Anstieg, das Bedürfnis nach einem richtigen, unabhängigen, von allen Pflichten und aufgezwungenen Rechten freien Leben. In seiner Arbeit versucht der Verfasser die Frage zu beantworten, auf welche Weise junge Rezipienten durch die hier erforschten Diskurse beeinflusst werden können, und zeigt die Kompetenzen der Jugendlichen im Bereich der Selektion von Bedeutungen.

Das Ziel der medialen Bildung wird dann erreicht, wenn junge Menschen die ihnen übermittelten Inhalte wählen (ablehnen) werden, bestimmte Kriterien dabei berücksichtigend und wenn sie davon überzeugt sind, dass sie an rezipierten Inhalten intellektuell/emotionell gewinnen oder auch verlieren, ihre Zeit dabei vergeudend. Eine wichtige Forschungsleistung des Verfassers ist folgende Entdeckung: die für ihre Gedankenlosigkeit, sekundären Analphabetismus und Ignoranz häufig kritisierten Jugendlichen zeichnen sich durch hohes Niveau des Reflexionsvermögens bei Rezeption der populären Kultur aus. Um diese These zu beweisen, zeigt der Verfasser seine eigene Klassifizierung von den einzelnen Stufen der kritischen Rezeption: Negation, Affirmation, Selektion, unverbesserlicher Optimismus und gedankenloser Widerstand.

Die Monografie ist für Lehrer, Eltern, Betreuer und solche Personen bestimmt, die für den Einfluss der Popkultur auf Jugendliche Interesse haben.

Redaktor
Wiesława Piskor

Projektant okładki
Paulina Tomaszewska-Cieply

Redaktor techniczny
Barbara Arenhövel

Korektor
Lidia Szumigala

Copyright © 2009 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-1900-1

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 14,0. Ark. wyd. 16,0.
Papier offset. kl. III, 90 g Cena 24 zł

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego
Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego
Druk i oprawa: SOWA Sp. z o.o.
ul. Hrubieszowska 6a, 01-209 Warszawa